

ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДОЛОГІЇ (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.)

У статті розглянуто основні положення вітчизняної педології (науки про дитину) стосовно утворення та функціонування дитячого колективу. Встановлено, що увага науковців до колективу була зумовлена пріоритетом колективних цінностей порівняно з індивідуальними, що утвердився в радянському суспільстві. Автор характеризує педологічні дослідження різноманітних дитячих колективів, здійснені українськими науковцями впродовж 20-х – початку 30-х років ХХ ст.

Ключові слова: педологія; педологічні дослідження; дитина; дитячий колектив; вплив колективу на особистість.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розвиток сучасної освіти відбувається в контексті суспільних демократичних процесів і неможливий без визнання дитинства з його потребами та інтересами найважливішим компонентом навчально-виховної системи. У такій ситуації закономірними є зростання уваги до більш глибокого пізнання запитів дитини та вдосконалення механізмів, що регулюють суспільну життєдіяльність особистості. Вирішенню цих завдань сприятиме звернення до історико-педагогічного досвіду, зокрема того, що стосується наукового розвитку педології.

Мета статті полягає у висвітленні ідей про створення та функціонування дитячих колективів, а також основних напрямів їх наукового дослідження у вітчизняній педології.

Завданням статті є аналіз теоретичних засад педології стосовно колективу і їх практичного втілення в наукових студіях українських дослідників.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. Питання теорії та практики педології ґрунтовно досліджені у наукових студіях О. Сухомлинської. Окремі аспекти розвитку науки про дитину охарактеризовано українськими науковцями Н. Дічек (діяльність лікарсько-педагогічних кабінетів, диференційований підхід до організації навчання і виховання дітей), Ю. Литвиною, Л. Ковальчук (педологічні засади розвитку освіти й виховання в окреслений період), Л. Дуднік (функціонування педологічних осередків у школах), І. Болотніковою (розвиток педології як галузі психологічної науки).

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття. Проблема вивчення дитячого колективу в українській педології не була предметом окремих досліджень. Отже, вона потребує теоретичного аналізу й узагальнення з метою висвітлення історико-педагогічного досвіду.

Виклад основних результатів теоретичного аналізу. Педологія – наука про дитину виникла в США у кінці ХІХ ст. У Радянському Союзі, зокрема в Україні, у 20-ті роки ХХ ст. вона стала провідною науковою галуззю, на здобутки якої орієнтувалися педагогічна теорія та практика шкільництва. Але радянська педологія набула, порівняно із західною, нових рис. Наприклад, вектор уваги науковців був перенесений з вивчення дитини на колектив. Це не було випадковим, оскільки радянське суспільство характеризувалося пріоритетом колективних цінностей та інтересів порівняно з індивідуальними. Відомий радянський педолог і педагог О. Залужний писав: «У центрі нашої педагогіки не повинен стояти індивід, у її центрі повинен стояти колектив, індивід може цікавити нашого педагога тільки як частина колективу... Центр ваги переходить з індивіда на колектив, що зразу ж міняє й самий зміст педагогіки як науки про організацію поведінки» [3, с. 2].

Провідна роль у розробці основних засад педологічної теорії колективу належала О. Залужному (1886-1941). З 1924 р. він працював на кафедрі педології Харківського інституту народної освіти, очолював секцію соціальної педагогіки. З утворенням Українського науково-дослідного інституту педагогіки О. Залужного призначили керівником секції колективознавства (педагогіки колективу) [9, с. 170].

Педологічна теорія колективу мала мету, спільну з метою педагогіки та педології стосовно виховання людини на засадах комуністичної ідеології. «Ніхто з наших педагогів, що розуміють сучасні завдання трудових класів, не має сумніву в тому, що мета нашої педагогіки – виховання борців і будівників нового суспільства. А таке виховання ми не мислимо поза колективом. Через колектив, силами колективу й для колективу – так формулюються вимоги нашої педагогіки» [3, с. 2].

Педологічна теорія колективу наголошувала на тому, що педагог організовує навчально-виховний процес, орієнтуючись не на кожну окрему дитину, а на весь дитячий колектив. Колективна педологія була центрованою на колектив, визнавала центрований на колектив педагогічний процес. «Тепер педагогові доводиться мати справу лише з колективом. Дитячий рух, що складає основу нашої соціалістичної політики, так само не знає окремої дитини, його робітники мають справу з колективом. Коли їм і доводиться стикатися з окремими дітьми, то лише, як з членами того чи іншого колективу, й через це вони завжди розглядають окрему дитину, як члена колективу. Через це, незалежно від того, чи хочемо ми цього, чи ні, в центрі завжди стоїть не окрема дитина, а колектив, і нас найбільше повинні цікавити закони поведінки колективу» [3, с. 21]. Зауважимо, що у джерелах (доповідь О. Залужного на сесії Наукпедкому 1925 р. та її обговорення) вживався термін «колективоцентризм».

О. Залужний вважав, що дослідження колективу мають важливе значення для подальшого розвитку педагогіки і педології. «Вивчення організованих дитячих колективів має величезну значимість не лише для педології та педагогіки, але й для наукової методології» [4, с. 13].

Педологічні дослідження колективу були дуже чисельними та різноманітними, тому їх можна поділити на декілька груп залежно від їхнього предмета: 1) шляхи формування та особливості функціонування дитячого колективу в дошкільних закладах і трудових школах з урахуванням віку та статі дітей, а також з'ясування впливу такого колективу на особистість, її психічні якості, соціальну активність; 2) вплив на дитину сім'ї; 3) піонерські організації; 4) виникнення, особливості функціонування неформальних дитячих груп і їхній вплив на своїх членів; 5) вплив соціального середовища (суспільства у цілому) на соціальне становлення особистості дитини.

До першої групи педологічних досліджень колективу ми відносимо наукову діяльність (і її результати) фахівців Українського науково-дослідного інституту педагогіки та Харківської досвідно-педологічної станції на чолі з О. Залужним. Вони вивчали особливості функціонування дитячих колективів у школах і дитячих містечках України. Так, одне із досліджень охопило понад двісті шкіл Харківщини, Вінничини та Одещини. У ході дослідження визначалася організованість шкільних груп, до яких входили діти віком 10-15 років. Поняття «організованість» фактично означало колективну поведінку і включало такі вміння: вирішувати завдання з точки зору інтересів усього колективу; планувати роботу колективу; виконувати роботу загалом або частинами і потім синтезувати їх тощо. Усі ці якості вимірювалися за допомогою спеціальних тестових методик. Результати дослідження показали, що найбільша організованість характерна для вихованців дитячого містечка (м. Охтирка). Найменша організованість була виявлена серед дитячих колективів сільських шкіл [4, с. 8-14].

Окрім того, результати досліджень, проведених харківськими науковцями А. Гендріківською та

С. Лівшиною, показали, що навички життя в колективі здатні засвоїти й діти дошкільного віку, починаючи з 2-3-х років. Їх «колективізація» відбувалася шляхом формування в них спільних реакцій та підпорядкування їхньої діяльності загальним правилам поведінки [5, с. 13]. Такі показники, значне «зниження віку колективізації» дитини розглядалися як одне з найбільших досягнень української педології.

Зазначимо, що колективізм і соціальна активність у радянській педології розцінювалися, як найважливіші якості особистості, значиміші, ніж інтелект. Тому їх формування у дітей під впливом колективу та колективної діяльності розглядалося, як провідне завдання соціального виховання. Вивчення цих якостей, а також дослідження впливу колективної діяльності на формування особистості дитини були здійснені одеськими педологами О. Монтеллі та Є. Шевальновою. Для цього вони використовували метод природного експерименту, що проводився у кабінеті соціального виховання та у дитячих будинках Одеси. Фактично сутність цього методу полягала у систематичному спостереженні за дітьми, які перебували у звичному для себе середовищі, але у спеціально створених умовах, що дозволяли виявити дітей з лідерськими якостями та вплив членів колективу один на одного, а також з'ясувати вплив колективної діяльності на пам'ять, уяву, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей дітей [11, с. 68-70].

Метод колективного експерименту був адаптований до існуючих соціально-педагогічних умов Є. Шевальновою, співробітницею Одеської досвідно-педологічної станції, лікарем за фахом. Цей метод фахівці і порівнювали з методом Біне-Симона і вважали «досягненням українських вчених», оскільки саме вітчизняні педологи спростили його, пристосували до дитини. Але «на противагу методу Біне-Симона, що є верховним досягненням індивідуалістичної педагогіки, метод колективного експерименту органічно пов'язаний зі своєрідною стихією марксистської колективістської педагогіки, що шукає не критерії інтелекту, а мірила соціальної активності» [12, арк. 131-132].

У дослідженні брали участь понад 500 дітей віком від 2 до 14 років. Для проведення експериментів їх об'єднували у невеликі за кількістю членів (по 3-4 особи), але різноманітні групи: однорікові та різновікові, одностатеві та різностатеві. Перед початком експериментів дітям пояснювали, у чому полягає зміст їхньої колективної діяльності: вивчення віршів, переказ оповідання, малювання, ліплення, гра. Їхній хід і результати записувалися в детальний протокол [11, с. 68-70].

Зазначимо, що цей метод колективного природного експерименту був дуже близький за своїм змістом до методу природного експерименту російського вченого О. Лазурського, але застосовувався для вивчення не індивідуальних психічних властивостей, а специфіки функціонування дитячого колективу, що, на нашу думку, знижувало його валідність.

Проведені дослідження показали: 1) колективна діяльність позитивно впливає на дітей, які мають лідерські якості та гарні здібності до певного виду діяльності; 2) діти, які не мають відповідних якостей і

здібностей, найчастіше залишаються неактивними; 3) колективна діяльність позитивно впливає на розвиток здібностей дітей і їхньої активності тоді, коли вона стає систематичною; 4) хлопці – соціально активніші порівняно з дівчатами, оскільки частіше створюють колективи; 5) більшість дитячих колективів – одностатеві; 6) соціальна активність дітей (їхня здатність і прагнення до створення колективів) підвищується пропорційно до віку дітей [11, с. 70].

До досліджень колективу ми відносимо й вивчення впливу на дитину сім'ї (друга група досліджень колективу). Вплив сімейного оточення на рівень інтелектуального розвитку дитини вивчався харківським педологом і психотехніком М. Сиркіним. Результати його досліджень учнів 4-7-х груп харківських трудшкіл (понад 400 школярів), проведених у 1926-1927 роках, показали, що рівень інтелектуального розвитку дитини прямо пропорційно залежить від освіти її батьків. При чому, чим молодша дитина, тим ця залежність була помітнішою, оскільки у такому випадку спостерігався менший вплив на дитину інших соціальних інституцій [8, с. 152, 154].

Фахівці кабінету соціальної педагогіки Харківської досвідно-педологічної станції провели порівняльне дослідження стосовно загального розумового розвитку дітей робітників і службовців. Згідно з результатами цього дослідження, діти службовців мали вищий рівень розумового розвитку. Але в окремих тестах, зокрема на визначення технічної обізнаності, у дітей робітників були вищі результати. Такі дослідження зміцнювали думку про соціальну зумовленість формування особистості [7, с. 238], що утвердилася у вітчизняній (радянській) педології з середини 20-х років ХХ ст.

Певне місце у педології відводилося дослідженням піонерського руху та його впливу на дітей, що, згідно з нашою класифікацією, становлять третю групу досліджень колективу. Одеські педологи здійснювали вивчення піонерського руху в три етапи. На першому етапі на теоретичному рівні вивчалися особливості дитячого руху; на другому – шляхи формування піонерських організацій; на третьому етапі здійснювався збір і облік (аналіз) матеріалів стосовно діяльності піонерських організацій. У ході аналізу матеріалів визначався склад дитячих комуністичних груп і досліджувалася історія їх створення. Особливу увагу дослідники звертали на вивчення різних форм роботи з піонерами, їх удосконалення, збільшення привабливості з точки зору дітей: гуртки за інтересами, ігри, бесіди, організація свят, екскурсій, стінні газети. Дослідження впливу піонерського руху на дитину, проведені фахівцями Одеської досвідно-педологічної станції у 1924 р., показали, що серед піонерів удвічі збільшується відсоток дітей-атеїстів порівняно з іншими школярами (близько 35 % та 70 %) [12, арк. 146-148].

Дослідження київських педологів, проведені у 1928/1929 навчальному році за методикою О. Залужного, що була розіслана в усі педологічні установи України, показали більшу організованість піонерських загонів порівняно з шкільними колективами (сформованість колективних навичок і здатність до спільної діяльності, значно менша кількість у відсотках дітей-

дезорганізаторів і, навпаки, більша кількість дітей-організаторів життєдіяльності колективу). На організованість піонерських загонів не впливали їхній віковий і статевий склад. Крім того, життєдіяльність піонерських загонів відрізнялася активністю органів дитячого самоврядування та організованістю дозвілля дітей [1, с. 219, 221-223, 233, 237].

Педологи вивчали й неформальні дитячі об'єднання (четверта група досліджень колективу за нашою класифікацією). Так, харківський педолог О. Фігурін дослідив 63 дитячі товариські групи м. Ізюма, до яких входили 263 дитини обох статей, віком 11-12 років. У ході дослідження були використані такі методи, як приховане спостереження та усне опитування або анкетування, проведені серед батьків, учителів і дітей. Дослідження показало: 1) типова кількість дітей у товариських об'єднаннях – 3-4 особи; 2) 70 % груп складалися тільки з хлопців, 25 % – з дівчат і лише 5 % груп були змішаними; 3) «явище товаришування» може відіграти позитивну роль у справі соціального виховання дітей за умови «докладання до нього педагогічного впливу» [10, с. 102-103, 110].

Дослідження впливу соціального середовища на дитину (п'ята група педологічних досліджень колективу за нашою класифікацією) почасти здійснювалися у межах культурно-історичної теорії, розробленої Л. Виготським, О. Лурією та іншими радянськими вченими, діяльність яких пов'язана з Харківською школою педології.

Сутність культурно-історичної теорії полягала у визнанні пріоритету соціальних чинників формування особистості. Згідно з її основними положеннями, розвиток дитини відбувається не тільки шляхом розвитку природних процесів, а й шляхом формування нових форм поведінки, які на протигагу «природним» є «штучними», «культурними» і створюють могутнє просування вперед у функціональних проявах дитини [6, с. 159].

Для визначення рівня, динаміки та специфіки культурного розвитку дитини Л. Виготський і О. Лурія використовували інструментальний метод, у процесі чого здійснювалося спостереження, проводилися експерименти, загалом використовувалися будь-які дослідницькі методики. Прикладами застосування інструментального методу можуть слугувати проведені Л. Виготським дослідження процесів запам'ятовування, утворення понять, формування навичок лічби у школярів [2, с. 158-159; 7, с. 159].

Висновки дослідження і перспективи подальшого розгляду. Зміст педологічної теорії колективу як напряму педологічної науки, що розвивався в Україні у 20-ті – на початку 30-х років, стосувався питань виховання дітей і формування дитячого колективу на засадах комуністичної ідеології, перенесення центру навчально-виховної роботи з особистості на колектив, а також розробки методів дослідження різноманітних дитячих колективів. Фактично педологічна теорія колективу втратила одну із засадничих ідей педологічної науки – принцип педоцентризму, що стало одним із негативних чинників її подальшого розвитку. Педологічні дослідження колективів, незважаючи на їхню різноманітність, здебільшого спрямовувалися на

визначення впливу колективу й колективної діяльності на дитину. Колективізм і соціальна активність дитини розцінювалися радянськими педологами як найбільш значимі для особистості якості.

Подальшого вивчення потребують основні засади розвитку педології та їх практичне втілення у вітчизняну освітньо-виховну систему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барун Р. К. Аналіз організованості шкільних громад та піонерзагонів / Р. К. Барун // Збірник праць Київської Науково-дослідчої кафедри педології. – Т. 1. – К. : Друкарня імені Леніна, 1930. – С. 219–242.
2. Выготский Л. С. Инструментальный метод в педологии / Л. С. Выготский // Основные проблемы педологии в СССР. – М. : Издание оргбюро съезда, 1928. – С. 158–159.
3. Залужний О. Методи вивчення дитячого колективу. Вступ до педагогіки колективу / О. Залужний. – Харків : Книгоспілка, 1926. – 182 с.
4. Залужний О. С. Організованість шкільних груп та її вимірювання / О. С. Залужний // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1929. – № 1. – С. 5–18.
5. Лівшина С. С. Педологічні основи роботи з переддошкільниками / С. С. Лівшина // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1928. – № 4. – С. 5–16.
6. Лурия А. Р. К методике инструментально-психологического исследования / А. Р. Лурия // Основные проблемы педологии в СССР. – М. : Издание оргбюро съезда, 1928. – С. 159.
7. Педология : [підручник для педагогічних інститутів] / [за ред. О. С. Залужного]. – Харків : Радянська школа, 1933. – 332 с.
8. Сыркин М. Ю. Исследование сопряженности между показателями «тестов одаренности» и социальным положением испытуемых / М. Ю. Сыркин // Основные проблемы педологии в СССР. – М. : Издание оргбюро съезда, 1928. – С. 152–154.
9. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – 552 с.
10. Фігурін О. Спроба дослідження вільних товариських дитячих об'єднань / О. Фігурін // Шлях освіти. – 1928. – № 11. – С. 102–111.
11. Шевалева Е. Опыт экспериментально-психологического изучения детского коллектива / Е. Шевалева // Наша школа. – 1924. – № 1-2. – С. 68–71.
12. Матеріали про науково-педагогічну та методологічну роботу Одеського губвідділу народної освіти (протоколи науково-педагогічного комітету і президії педологічної станції, плани робіт, доповіді, звіти) // ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 4, спр. 348, 230 арк.

Т. В. Янченко,

Институт педагогики НАПН Украины, Киев, Украина

ИЗУЧЕНИЕ ДЕТСКОГО КОЛЛЕКТИВА В УКРАИНСКОЙ ПЕДОЛОГИИ (20-е – начало 30-х годов XX ст.)

В статье рассматриваются основные положения отечественной педологии (науки о ребенке) об образовании и функционировании детского коллектива. Установлено, что внимание ученых к коллективу было обусловлено приоритетом коллективных ценностей по сравнению с индивидуальными, закрепившимся в советском обществе. Автор характеризует педологические исследования разнообразных детских коллективов, которые были осуществлены украинскими учеными в течение 20-х – начала 30-х годов XX ст.

Ключевые слова: педология; педологические исследования; ребенок; детский коллектив; влияние коллектива на личность.

T. V. Yanchenko,

Institute of Pedagogy of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE STUDY OF CHILDREN'S COLLECTIVE IN THE UKRAINIAN PEDOLOGY (the -20ies – beginning of the -30ies of XX century)

The article is considering main provisions of domestic pedology (science about child) regarding the formation and functioning of the children's collective. The attention of scientist to the collective was caused by the priority of collective values compared with the individual that was established in the Soviet society. The author characterizes the pedology study of various children's groups, performed by Ukrainian scientists during the 20-ies – early 30-ies of the twentieth century.

Keywords: pedology; pedology study; child; the children's collective; the collective's impact on personality.

Рецензенти: *Сисоєва С. О.*, д. пед. н., професор;
Мейжис І. А., д. пед. н., професор.